

Suomen kielen tutkimuksen tehtävistä¹

Historiallis-vertailevan kielitieteen maineikkaimman koulukunnan, nuorgrammaatikkojen, opit välittyivät ja vakiintuivat suomen kielen tutkimukseen tuoreeltaan viime vuosisadan lopulla. Välittäjänä toimi Eemil Nestor Setälä, ja ilmeisesti hänen ansiostaan nuorgrammaattinen tutkimustraditio sai meillä niin hallitsevan aseman, että sen edut ja haitat ovat nähtävissä 1900-luvun puoliväliin saakka, osin vielä myöhemminkin. Teorian pahimpina epäkohtina on totuttu pitämään atomistisuutta, huomion kohdistamista liiaksi yksittäisten kielen piirteiden ja ilmiöiden analysointiin, toisaalta diakronisen tutkimuksen yksipuolista korostamista; kieltä tutkittiin aina historiallisen kehityksen valossa. Suomen kielen tutkimuksessa tämä ilmenee siten, että keskeinen alue on vuosikymmeniä ollut äännehistoria. Toinen voimakas tutkimushaara on ollut historiallinen sanastontutkimus, joka on keskittynyt sanojen merkitysten ja niissä tapahtuneiden muutosten tarkasteluun sekä sanojen alkuperän selvittämiseen eli etymologointiin.

Sanastontutkimus on yhteydessä suuriin sanakirjahankkeisiin, jotka ovat kuuluneet olennaisena osana suomen kielen tutkimusohjelmaan viime vuosisadan lopusta lähtien. Setälä esitti vuonna 1896 tunnetun sanakirjasuunnitelmansa, jonka mukaan oli ryhdyttävä toimiin kansan kielen sanakirjan, vanhan kirjakielen sanakirjan ja nykyisen kirjakielen sanakirjan aikaansaamiseksi. Vähän myöhemmin ohjelmaan lisättiin vielä etymologinen sanakirja ja karjalan kielen sanakirja. Tähän mennessä hankkeista on toteutunut kaksi: Nykysuomen sanakirja ja Suomen kielen etymologinen sanakirja. Karjalan kielen sanakirja on edistynyt puoliväliin asti, ja kahdesta muusta, Suomen murteiden sanakirjasta ja Vanhan kirjasuomen sanakirjasta, odotetaan ensimmäisten niteiden ilmestyvän aivan lähiaikoina.²

¹ Turun yliopiston suomen kielen professorin virkaanastujaisesityelmä, joka pidettiin 27. 3. 1985 Turun vanhan akatemiatalon juhlasalissa.

² Vanhan kirjasuomen sanakirjan I osa ilmestyi Agricolan päivänä 9. 4. 1985 ja Suomen murteiden sanakirjan I osa Kiven päivänä 10. 10. 1985.

Suuret sanakirjahankkeet, joiden tärkeyttä ei voida kiistää, edellyttävät laajoja aineistoarkistoja. Arkistojen kerääminen, järjestely ja kehittäminen, tutkimisesta ja julkaisemisesta puhumattakaan, vaatii paljon resursseja. Fennistejä onkin, eikä ehkä aivan suotta, moitittu liiallisesta keräilyinnosta. Suurten sana- ja nimiarkistojen lisäksi on luotu mm. äänitearkistot, joihin on kerätty yhteensä kymmeniä tuhansia tunteja puhuttua kieltä. Hyvienkään aineistojen kerääminen ei ole tiedettä, mutta luotettavat ja monissa tapauksissa ainutkertaiset aineistot ovat toisaalta tutkimuksen kannalta välttämättömiä. Tästä syystä riittävän laajojen ja monipuolisten perusarkistojen luominen ja ajan tasalla pitäminen on perusteltavissa. Nykyisin useimmat fennistiikan keskeiset arkistot samoin kuin suuret sanakirja- ja aineistojulkaisuhankkeet on keskitetty vuonna 1976 perustettuun Kotimaisten kielten tutkimuskeskukseen.

Vuonna 1915 Suomessa julkaistiin Setälän johtaman kielioppikomitean mietintö, joka edustaa oman aikansa kansainväliseen kielitieteelliseen tietämykseen perustuvaa kypsytettyä näkemystä perinteisistä kielioppiteorioista. Joissakin kohdin mietintö oli jopa aikaansa edellä. Niinpä lauseenjäsennyksen yhteydessä esitetään epäsuorasti sama muodostinrakenneperiaate, joka amerikkalaisten strukturalistien huomattavasti myöhemmin esittämänä ja täydentämänä tunnetaan IC- eli konstituenttianalysisinä ja jolla on ollut keskeinen asema kehiteltäessä erilaisia lausekerakennekielioppeja, mm. generatiivista transformaatiokielioppia, ja monia muita uusia kielioppimalleja. Tätä taustaa vasten on yllättävää, että vuosisatamme alkupuolen kansainvälisen lingvistiikan uudet virtaukset, varsinkin kielisysteemin kokonaisvaltaista synkronista tutkimista korostava strukturalismi, jäivät Suomessa kovin vähälle huomiolle. Tästä taas on ollut se seuraus, että strukturalismin pohjalta syntyneiden uusien lingvististen teorioiden omaksuminenkin on ollut hidasta. 1960-luvulta lähtien tilanne kuitenkin on normalistunut sillä tavoin, että lingvistiikan uusiin virtauksiin perehdytään ja mahdollisuuksien mukaan niitä myös sovelletaan tuoreeltaan suomen kielen tutkimukseen. Tämä koskee muihin tieteenaloihin päin suuntautuneita kielitieteen haarojakin: psykolingvistiikkaa, sosiolingvistiikkaa, tietokone-lingvistiikkaa jne.

Kartoitettaessa niitä tehtäviä, joita suomen kielen tutkimukselle tulee asettaa nyt ja tulevaisuudessa, on ensimmäiseksi muistutettava siitä, että suomen kieli on kansalaistemme suuren enemmistön äidinkieli ja sivistyskieli, mutta sen kansainvälinen merkitys on jokseenkin olematon — näin siitäkin huolimatta, että tällä hetkellä suomea opetetaan yli 60 ulkomaisessa yliopistossa. On siis itsestään selvää, että suomen kielen perustutkimus jää kaikilta osiltaan suomalaisten kielentutkijoiden tehtäväksi; ketkään eivät tee sitä puolestamme. Äidinkielen tutkimukselle

asetettavat vaatimukset taas ovat kovat: Tutkimuksen on oltava monipuolista, kielen rakenteen ja käytön eri ilmentymät mahdollisimman hyvin kattavaa, ja sen on uskallettava pureutua vaikeimpiinkin ongelmiin. Pahoja aukkokohtia ei saa jäädä, koska missään muualla tehtävä tutkimus ei niitä peitä. Toiseksi on huomattava, että käsitteenä suomen kieli sulkee sisäänsä monenlaisia asioita ja tutkimuksen on kohdistuttava käsitteen koko alaan, ei vain johonkin valikoituun lohkoon. Laajimmillaan suomen kielen tutkimuksen kenttä ulottuu kaikkiin itämeren-suomalaisiin kieliin, oman kieleemme lisäksi ensisijaisesti viroon.

Eriyisasemassa on virallisen kielenkäytön muoto: suomen kirjakieli ja sitä lähellä oleva puhuttu yleiskieli. Varsinkin 1800-luvun alkupuolelta saakka jatkuneen määrätietoisen kehittämistyön, ohjailun ja huolenpidon ansiosta suomen kirja- ja yleiskielestä on kehittynyt eurooppalainen kulttuurikieli, joka pystyy tehokkaasti palvelemaan nykyaikaisen sivistysvaltiomme tiedonvälitystä. Tällaisena äidinkieleemme on sekä henkisen että välillisesti aineellisenkin hyvinvointimme perusta, mutta kieltä on jatkuvasti kehitettävä ja huollettava, jotta se tulevaisuudessaikin pystyisi tyydyttämään kieliyhteisönsä tarpeet.

Tehokas kielenhuolto ja kielenopetus vaativat tuekseen monipuolista ja luotettavaa tietoa sekä kielen rakenteesta että käytöstä ja siihen vaikuttavista tekijöistä. Perustutkimuksen on ulotuttava nykyisen ja varhemman kirjakielen lisäksi yleispuhekieleen ja sen vaihteluihin sekä perinteisiin kansanmurteisiin, joihin kirjakieleemme suureksi osaksi perustuu. Nykyaikaista yhteiskuntaa palvelevan kulttuurikielen asema edellyttää, että tutkimuksen on pysyttävä ajan tasalla, ts. sen on edettävä kielitieteen kansainvälisen kehityksen tahdissa.

Tilanne ei ole huono. Kuluvan vuosisadan puolivälistä lähtien suomen kielen tutkimuksen kenttä on nopeasti laajentunut ja monipuolistunut. Aluksi muutos näkyi lauseopin tutkimuksen voimistumisena, ja myöhemmin ovat tulleet mukaan uudentyyppiset kielen rakenteen ja käytön kuvaukset. Totesin jo, että parin viime vuosikymmenen aikana suomen kielen tutkimus on kohtuullisen hyvin päässyt osalliseksi kielitieteen uusista virtauksista. Monet fennistit ja yleiseen kielitieteeseen erikoistuneet suomalaiset lingvistit ovat soveltaneet kielitieteen uusia teorioita suomen kielen kuvaukseen. Uudet näkökulmat ja varsinkin huomasti kehittyneen metodiikan hyväksikäyttö on tuottanut kieleemme rakenteesta ja käytöstä paljon uutta tietoa. Yleinen suuntaus on vienyt yhä kokonaisvaltaisempaa tutkimusta kohti: abstraktisen kielisysteemin rakenteen tarkastelun, ns. mikrolingvistiikan, rinnalle on noussut tai nousemassa kaikkien kieleen ja sen käyttöön vaikuttavien tekijöiden selvittely, makrolingvistiikka.

Suomen kielen tutkimuksessa, kuten kielitieteessä yleisemminkin,

tällä hetkellä vallitsevaa tilannetta voisi kuitenkin kuvata jossain määrin selkiintymättömäksi. Uusia lingvistisiä teorioita, osaksi toisistaan riippuvia ja toisiaan tukevia malleja, osaksi keskenään ristiriitaisia, on viime aikoina esitetty suuri joukko, ja niitä kehitellään jatkuvasti lisää. Nyt tarvitaan uusien teorioiden perinpohjaista ja kriittistä arviointia. Etsimättä tulevat mieleen J. V. Snellmanin toista sataa vuotta sitten lausumat, yhä hyvin ajankohtaiset sanat: ”Korkeinta älyllistä sivistystä uhkaavat sen laadun tähden omat vaaransa. Kun ihminen hylkää kaiken arvovallan luottaen tiedossaan yksin itseensä, on erehtymisen vaara suuri. Tätä rohkeata luottamusta täytyy kuitenkin olla, sillä inhimillinen tieto ei voisi muuten ollenkaan edistyä. Mutta se luo myös suuren joukon teorioita, jotka eivät voi milloinkaan tulla pysyviksi, vaan joiden välisestä taistelusta vasta vähitellen sukeutuu se tieto, joka muodostaa kunakin aikana yleisen vakaumuksen sisällyksen.”³

Uuden teoriapohjan selkiyttämisen aika alkaa vähitellen tulla. Suomen kieltä käsittelevät yleisesitykset, sekä yliopisto-opetuksessa käytetyt että muita oppilaitoksia varten laaditut, noudattelevat kokonaan tai suureksi osaksi perinteisen kielioppitradition mukaista esitystapaa. Huolimatta siitä, että monet näistä esityksistä ovat korkeatasoisia ja täysin käyttökelpoisia oppikirjoinakin, tarvitaan niiden rinnalle uusiin teorioihin perustuvia kokonaisvaltaisia esityksiä. Pidänkin erityisen merkittävänä tehtävänä uuteen lingvistiseen tietoon pohjautuvan systemaattisen kuvauksen laatimista nykysuomen rakenteesta, ts. nykysuomen deskriptiivisen kieliopin aikaansaamista. Hanketta valmistelemaan saattaisi hyvinkin olla paikallaan asettaa uusi kielioppikomitea — edellinhän teki erinomaista työtä, mutta se jätti mietintönsä jo 70 vuotta sitten! Joka tapauksessa edellä tarkoittamani suomen kielen rakenteen kaikki tasot käsittävä moderni kuvaus on niin laaja ja vaativa hanke, että sen tarkoituksenmukainen toteuttaminen edellyttää pätevää tutkijaryhmää, jolle on varattava tehtävän vaatimat määrärahat ja riittävästi aikaa. Pitäisin hyvänä saavutuksena ja myös toivottavana sitä, että hanke pystyttäisiin toteuttamaan ennen vuosituhannen vaihdetta. Tämänkaltaisen hankkeen toteuttamisella olisi merkitystä myös kansainvälisen tutkimusyhteistyömme kannalta. Suomen kieltä kohtaan tunnetaan nykyisin eri puolilla maailmaa suurta kiinnostusta, mikä on paljolti yhteydessä yleisen kielitieteen viimeaikaiseen voimakkaaseen kasvuun. Me voimme tehokkaimmin ja tasavertaisimmin osallistua kansainväliseen tieteelliseen keskusteluun paneutumalla entistä enemmän

³ Näin puhui Snellman. Kirjoituksia, katkelmia, ydinlauseita. J. V. Snellmanin *Koostuista teoksista* toimittanut Kauko Kare. Porvoo 1960, s. 10.

yleisteoreettisiin kysymyksiin sekä laatimalla omasta kielestämme mahdollisimman luotettavia ajantasaisia kuvauksia ja saattamalla ne muun maailman tietoisuuteen.

Vaikka kirjakiellellä ja sen tutkimisella on erikoisasema, on muistettava, että puhuttu kieli on ensisijainen kielenkäytön muoto. Niinpä nykypuhekielen ja sen eri ilmentymien tutkimus, joka lähinnä sosiolingvistiikkaan nojautuvana variaatiotutkimuksena on meilläkin saanut vankan sijan, tulee eteenkin päin säilyttämään asemansa. Sama koskee perinteisten kansanmurteiden tutkimusta. Hyvän esimerkin murteiden kokonaisvaltaisesta tutkimuksesta tarjoaa Turun yliopistossa Suomen Akatemian rahoittamana aloitettu hanke ”Suomen murteiden lauseoppia”, jonka tavoitteena on laatia ATK-pohjaisen Lauseopin arkiston aineistoon perustuva systemaattinen esitys suomen kansanmurteiden lauseopin keskeisistä piirteistä.

Alue, jolle lähitulevaisuudessa tulisi keskittää tutkimusresursseja huomattavasti nykyistä enemmän, on kielenoppimiseen ja kaksikielisyteen sekä kahden tai useamman kielen vertailuun ja kääntämiseen kohdistuva tutkimus. Tällaisen tutkimuksen tuloksia voidaan ja niitä tulisi välittömästi hyödyntää kaikkien kieltenopettajien koulutuksessa ja oppikirjojen laadinnassa sekä tätä kautta äidinkielen ja meille suomalaisille elintärkeiden vieraiden kielten opetuksessa. Vankkaan yleiskielitieteelliseen runkoon nojaava äidinkielen ja vieraan kielen kontrastiivinen tarkastelu ja siihen perustuva opetus on meillä kansainväliseen tasoon verrattuna varsin vaatimatonta, vaikka meillä olisi hyvät mahdollisuudet ja perusteltua aihetta olla tämän alan tutkimuksen ja opetuksen kärjessä — joudutaanhan meillä jatkuvasti uhraamaan paljon aikaa ja varoja vieraiden kielten opiskeluun.

Kielentutkimuksen vanhinta aluetta on sanastontutkimus, joka aina säilyttää ajankohtaisuutensa. Kielitieteen uudet metodit ja aikaisemmasta poikkeavat teoreettiset ratkaisut ovat nostaneet myös suomen kielen sanaston lingvistisen tutkimuksen voimakkaaseen nousuun. Yksittäisten sanojen tai sanueiden merkitysten ja merkityksenmuutosten sijasta tai lisäksi tutkitaan sanakenttien rakennetta, sananmuodostusta, produktiivisuutta, sananjohdon ja syntaksin suhdetta jne. Sanastontutkimus on se alue, jossa synkroninen ja diakroninen näkökulma selvimminkin kohtaavat toisensa ja osoittavat molemmat tarpeellisuutensa. Sanastoon heijastuu selvimminkin myös kielenulkoinen todellisuus, ja siinä näkyvät nopeimmin kielenulkoisen todellisuuden muutokset. Laajimmillaan sanastontutkimus on oman taustamme, oman ympäristömme, oman maailmankuvamme, oman identiteettimme tutkimista. Tällä alueella on vielä paljon tehtävää.

Ajankohtainen tutkimuskohde on kansankielen sanasto. Parin su-

kupolven aikana perinteiset kansanmurteet, jotka melko pienin muutoksin ovat palvelleet käyttäjäyhteisöjään vuosisatojen ajan, väistyvät ja niiden tilalle tulee alueittain ja osaksi sosiaaliryhmittäin vaihteleva, mutta vanhoja paikallismurteita yhtenäisempi puhesuomi. Samanaikaisesti huomattava osa kansanmurteiden jokapäiväistä sanastoa käy tarpeettomaksi ja painuu unohduksiin. Sama koskee paljolti vanhaa paikannimistöä. Kumpaankin sisältyy runsain määrin kulttuurihistoriallista tietoa, jonka vain yksityiskohtainen tutkimus voi saada esiin.

Kiintoisa ja viime aikoina erinomaisiin tuloksiin yltänyt sanaston tutkimuksen lohko on lainasanatutkimus. Äskettäin eräs leikkimielinen ulkomainen kollega huomautti, että jos lainasanatutkimuksemme jatkuu yhtä intensiivisenä ja tuloksekkaana, suomen kielestä loppuvat omapohjaiset sanat ja huomataan, että suomi onkin indoeurooppalainen kieli. Todellisuudessa ei varmastikaan käy näin! Lainasanatutkimus kuitenkin osoittaa kiistatta sen, että me juroudestamme huolimatta olemme vuosituhansien ajan eläneet verraten läheisissä kosketuksissa sekä omiin kielisukulaisiimme että vieraskielisiin naapureihimme ja omaksuneet kaikkina aikoina voimakkaita vaikutteita niin kieleemme kuin kulttuuriimme yleensäkin kaikista ilmansuunnista. Epäilemättä lainasanatutkimus yhdessä muiden tieteenalojen tutkimustulosten kanssa pystyy vastedeskin tarjoamaan olennaista lisätietoa omien juuriemme selvittämiseen.

Suomen kielen ja sen tutkimuksen tulevaisuudennäkymät ovat mielestäni valoisat. Optimistisesti haluan myös uskoa, että yliopistot pystyvät kasvattamaan riittävästi päteviä suomen kielen tutkijoita ja että äidinkielen tutkimus saa tarvitsemansa taloudelliset resurssit. Ongelmallista tämä ei ole aikana, jolloin tietokoneesta on tulossa kielentutkijanakin tärkein tutkimusväline, joidenkuiden mielestä myös läheisin työtoveri.

AIMO HAKANEN: *The tasks of Finnish language research*

Finnish is the mother tongue of and the language used by the great majority of educated Finnish people. Thanks to purposeful work in overseeing its general development, today's written Finnish and its spoken counterpart make it one of the cultural languages of Europe, a language which succeeds in serving all the communication needs of a modern nation. The mother tongue is thus the basis of Finland's spiritual well-being and also indirectly of her material welfare. However, a language, if it is to meet the needs of the community that uses it, must be constantly developed and watched over.

If a language is to be properly nurtured and properly taught it is necessary for those responsible to possess the most diversified and reliable knowledge concerning its structure and usage as well as the various factors which affect them. As far as the Finnish language is concerned it is clear that such basic research will remain the task of Finnish linguists; no one else will undertake it on their behalf! Basic research must keep abreast of international developments in linguistic science and as well as embracing the past and present written language it must concern itself with the spoken language and its variations, including the traditional dialects upon which the written language is largely based. I believe that one exceptionally important undertaking would be to establish a systematic description of the structure of modern Finnish in the light of the latest findings of linguistic science, in other words a descriptive grammar of the present-day language. The kind of description I have in mind, which would cover all the structural levels of the language, would be such an ambitious and demanding project that it could only be properly accomplished by a highly trained group of scholars with adequate financial and temporal resources. In my view, it would be a great achievement, and one greatly to be hoped for, if this project were realised before the year 2000.

In the near future, resources should be channelled, much more than at present, into projects for research into the language learning process and bi-lingualism and funds should be made available for comparative studies of two or more languages and also translation studies. The findings of research in these areas could and should be made use of immediately in the training of all language teachers and the preparation of text books, thereby affecting the teaching of both the mother tongue and the foreign languages so vital for the Finnish people.

A student of language cannot of course limit himself to research into linguistic structures and their description; his task must also comprise the study of realities outside language, like the community that uses a language, its members and its activities, the total action involved in each language event and all the factors influencing thereon. Research into the Finnish language is thus also research into the background of the Finnish people, its particular world picture, its own identity. In this area much remains to be done. Of current interest is the study of how the vocabulary of the ancient dialects and local place names is now being modified by cultural upheaval and rapid changes in the structures of society. Research in this domain can be revelatory in many ways of Finland's rich cultural traditions.